

УДК 159.922.73 – 053.4

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ У СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ (РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Усик Д.Б., к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

У статті розглядаються результати дослідження саморегуляції поведінки у старших дошкільників. Визначено структуру методичного комплексу дослідження саморегуляції поведінки у старших дошкільників. Підбрано діагностичний інструментарій для дослідження таких компонентів саморегуляції, як довільність поведінки, типи суб'єктної регуляції поведінки, рівень самооцінки, довільність запам'ятовування, здатність до орієнтації у часі та тривожність. Проаналізовано результати дослідження саморегуляції поведінки. Проведено кореляційний аналіз. Надано виявлені відмінності у показниках саморегуляції старших дошкільників різних статей.

Ключові слова: саморегуляція поведінки, тривожність, самооцінка, кореляційний зв'язок, довільність поведінки, автономність суб'єктної регуляції.

В статье рассматриваются результаты исследования саморегуляции поведения у старших дошкольников. Определена структура методического комплекса исследования саморегуляции поведения у старших дошкольников. Подобран диагностический инструментарий для исследования таких компонентов саморегуляции, как произвольность поведения, типы субъектной регуляции поведения, уровень самооценки, произвольность запоминания, способность к ориентации во времени и тревожность. Проанализированы результаты исследования саморегуляции поведения. Проведен корреляционный анализ. Представлены выявленные различия в показателях саморегуляции старших дошкольников разных полов.

Ключевые слова: саморегуляция поведения, тревожность, самооценка, корреляционная связь, произвольность поведения, автономность субъектной регуляции.

Usyk D.B. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-DIRECTION AT THE SENIOR PRESCHOOL AGE (EXPERIMENTAL RESULTS)

In the article were shown the results of research behavior's self regulation in older preschoolers. The structure of a research, methodical complex of behavior self-regulation in preschool age. Determines the following indicators of self-direction: voluntary behavior, types of behavior's subject control, level of self-appraisal, the arbitrariness of cognitive processes, orientation in time and anxiety. The results of the self-direction research are analyzed. The correlation analysis was carried. The differences are revealed in the self-regulation indexes of senior preschool children of different sexes.

Key words: self-regulation of behavior, anxiety, self-esteem, correlation link, arbitrariness of behavior, autonomy of subjective regulation.

Постановка проблеми. Проблема саморегуляції є в психології однією з найважливіших як в плані теоретичного огляду, так і в плані експериментальних досліджень. Дослідження саморегуляції поведінки в дошкільному віці є однією з актуальних наукових проблем сучасної психологічної науки. Тому дослідження умов розвитку довільності поведінки та саморегуляції є актуальним для сучасної психологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У віковій психології існує два відносно незалежних напрями дослідження проблеми довільності поведінки та саморегуляції. Так, перший напрям продовжує надбання Л.С. Виготського. Представники цього напрямку вивчають перш за все оволодіння засобами організації власної поведінки, тобто розвиток довільної поведінки. О.Р. Лурія та О.В. Запорожець вивчали процес становлення регулюючої ролі мови, Д.Б. Ельконін

досліджував становлення дій, що опосередковані правилом чи зразком поведінки.

Представники другого напрямку досліджень розглядали питання про мотиваційну обумовленість поведінки дитини на різних етапах онтогенезу. Цей напрям робить спирається на концепцію діяльності О.М. Леонтьєва. К.М. Гуревич, В.К. Котирло, С.Е. Кулачківська, Н.І. Непомняца, Я.З. Неверович та інші науковці досліджували зміст мотивів дитини, їх стійкість, формування ієрархії та супідрядності мотивів.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, які полягають в тому, щоб встановити показники саморегуляції поведінки, визначити структуру методичного комплексу дослідження саморегуляції поведінки, проаналізувати результати вивчення компонентів саморегуляції поведінки старших дошкільників.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі теоретичного аналізу ми встановили, що показниками саморегуляції поведінки є:

- довільність поведінки, яка проявляється в здатності діяти за правилом та мірою самостійності вчинків;
- особливості самооцінки, міра адекватності та диференційованості, які обумовлюють якість саморегуляції;
- довільність пізнавальних процесів, яка в дошкільному віці проявляється в здатності до реалізації мнемічної мети;
- орієнтація в часі як основа темпорального компонента саморегуляції.

Спираючись на вищеописані показники, ми вивчили структуру методичного комплексу дослідження саморегуляції поведінки за такими блоками: поведінковий, когнітивний, темпоральний, емоційний та рефлексивний.

Керуючись метою дослідження, ми відібрали методики для проведення констатуючого експерименту. Методики для дослідження обирались на основі їх відповідності завданням дослідження та адекватності віку досліджуваних. Критеріями відбору діагностичного інструментарію були методична обґрунтованість методик і можливість виявлення взаємозв'язку між результатами, які будуть отримані за допомогою цих методик. Усі відібрані методики склали структуру методичного комплексу.

Структура методичного комплексу дослідження:

1) *поведінковий блок* (проективна методика ТСРД – типологія суб'єктної регуля-

ції дитини С.В. Хусаїнової, Г.С. Пригіна [4]; методика «Так і ні» [1]; методика «Ввічливість» [1]).

2) *когнітивний блок* (методика дослідження пам'яті дошкільників П.І. Зінченка [5]).

3) *темпоральний блок* (авторська методика для виявлення уміння дитини орієнтуватися в часі (розроблена на основі завдань Т.Д. Ріхтерман [4]).

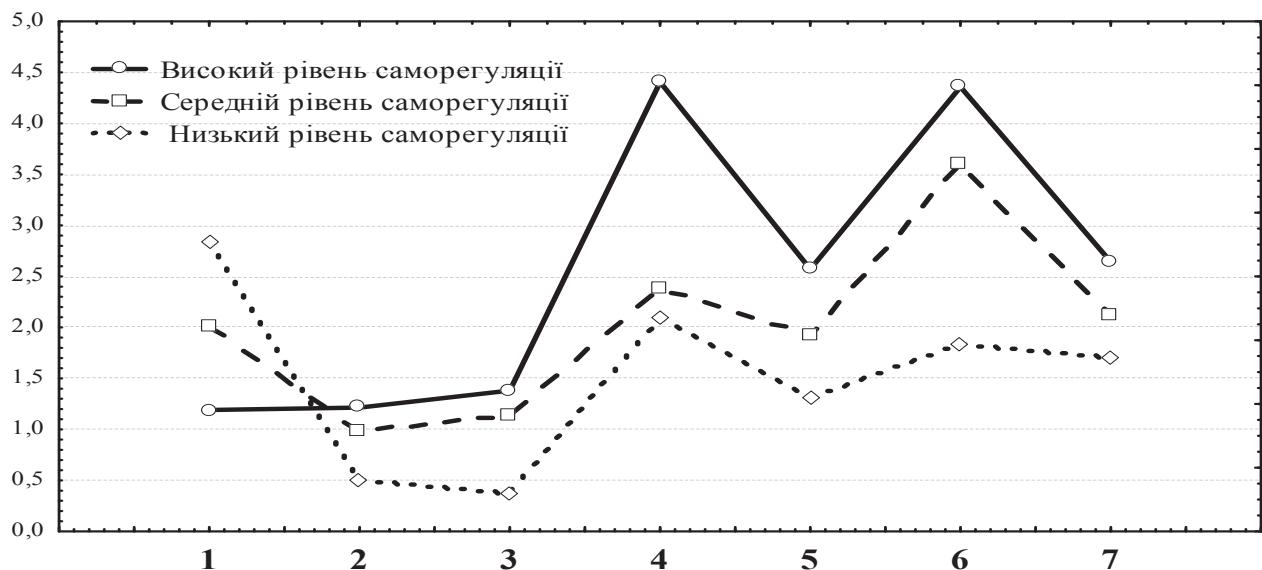
4) *емоційний блок* (діагностика рівня тривожності Р. Теммла, М. Доркі, В. Амен [2]).

5) *рефлексивний блок* (методика «Драбинка» В.Г. Щур, С.Г. Якобсон [2]).

Для статистичної обробки результатів ми використовували метод лінійної кореляції (статистичний коефіцієнт r_{xy} – критерій К. Пірсона), кластерний аналіз, показник χ^2 Пірсона та t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок. Усі розрахунки ми виконували на комп'ютері за допомогою пакету статистичних програм Statistica 6.0.

Вибірку склали 156 осіб – вихованці дошкільних навчальних закладів № 28 та № 14 м. Суми, з них 76 дівчаток та 80 хлопчиків, віком 5–6 років.

Наступним завданням нашого дослідження було виявлення окремих типологічних профілів, у яких був би відображений зміст відмінностей між групами дошкільників з різними показниками тривожності, довільності поведінки, висоти самооцінки, суб'єктної регуляції поведінки, орієнтації в часі та довільності запам'ятовування. В результаті проведення кластерного аналізу за методом k-середніх ми отримали три профілі, що представлені на рис. 1.

Рис. 1. Профілі саморегуляції поведінки старших дошкільників

Примітка. 1 – тривожність, 2 – довільність поведінки (методика «Ввічливість»), 3 – довільність поведінки (методика «Так і ні»), 4 – рівень самооцінки, 5 – показник автономності суб'єктної регуляції, 6 – показник орієнтації в часі, 7 – показник довільного запам'ятовування

Перший профіль характеризується високими показниками орієнтації в часі, високим рівнем самооцінки, порівняно високими показниками довільності поведінки, автономності суб'єктної регуляції та довільного запам'ятовування в поєднанні з низькою тривожністю. Цей профіль властивий 35,9% старших дошкільників. Цей профіль може бути позначений як «Високий рівень саморегуляції».

Другий профіль характеризується поєднанням відносно високих показників орієнтації в часі, середніми показниками довільності поведінки, рівня самооцінки, автономності суб'єктної регуляції, довільного запам'ятовування в поєднанні з середніми показниками тривожності. Цей профіль властивий 32,7% старших дошкільників. Цей профіль може бути позначений як «Середній рівень саморегуляції».

Третью профілю характерне поєднання високої тривожності, низького рівня розвитку довільності поведінки, відносно низької самооцінки, низького показника розвитку уміння орієнтуватися в часових проміжках, показника суб'єктної регуляції, що відповідає залежному їй типу, відносно низького рівня розвитку довільного запам'ятовування. Цей профіль властивий 31,4% старших дошкільників. Цей профіль може бути позначений як «Низький рівень саморегуляції». У відсотковому співвідношенні отримані результати розподілилися так: 36% дошкільників відійшли до першого кластеру, 33% – до другого і 31% – до третього. Ми вираховали показник χ^2 Пірсона і отримали такі результати: $\chi^2_{\text{емп}} = 0,38$, $\chi^2_{\text{теор}} = 5,99$, $p > 0,05$, робимо висновок про те, що розрізнення між групами не є статистично значущими. Таким чином, дошкільники майже рівномірно розподілені за профілями.

Ми встановили, що між цими кластерами існують статистично значущі відмінності. Результати, отримані за допомогою t-критерію Ст'юдента, представлені в таблиці 1.

Як видно із таблиці 1, виявлені відмінності знаходяться на статистично значущому рівні за такими показниками: тривожність, довільність поведінки, висота самооцінки та автономність суб'єктної регуляції поведінки. У ході виконаного аналізу ми зафіксували розбіжності показника тривожності між групами дошкільників, що увійшли до першого та другого профілів: $t = 4,14$ при $p < 0,001$, у дошкільників, які увійшли до другого кластеру, тривожність виявлена на вищому рівні, порівняно з представниками першого кластеру.

Наступний статистично значущий показник ми отримали за методикою «Так і ні», отриманий показник демонструє можливість довільної поведінки в дошкільників. Цей показник становить 2,65 при $p < 0,01$, представники першого профілю мають у середньому вищі показники за цим показником, це свідчить про те, що в дошкільників, які увійшли до цього профілю, саморегуляція розвинена на більш високому рівні, ніж у тих, хто увійшов до другого кластеру. Отримані результати за показником висоти самооцінки (методика «Драбинка») свідчать про те, що між дошкільниками з першого та другого кластерів є статистично значущі відмінності за цим показником. Отриманий показник становить 4,83 при $p < 0,001$, до того ж, у представників першого профілю ці показники значно вищі, ніж у представників другого профілю. За результатами методики ТСРД ми отримали також дані з відмінністю показників між першим та другим профілем: отриманий показник критерію Ст'юдента становить 0,87 при $p < 0,01$, показники автономності вищі в представників першого профілю. За показниками методики «Ввічливість», методики вивчення орієнтації в часі та методики дослідження довільності запам'ятовування не виявлено статистично значущих розбіжностей між групами дошкільників, що увійшли до першого та другого профілів.

Таблиця 1

Середні показники за профілем «Високий рівень саморегуляції» та «Середній рівень саморегуляції»

Показники	M±σ		t	p
	Високий рівень саморегуляції, n = 56	Середній рівень саморегуляції, n = 51		
Тривожність	1,23 ± 0,75	2,089 ± 0,64	11,14	<0,001
Довільність поведінки (методика «Так і ні»)	1,35 ± 0,77	1,086 ± 0,65	2,65	< 0,01
Самооцінка	4,37 ± 0,78	2,214 ± 0,72	14,83	< 0,001
Автономність суб'єктної регуляції поведінки	2,57 ± 0,69	1,82 ± 0,70	3,37	< 0,01

З отриманих результатів можна зробити висновок, що дошкільники, які увійшли до першого профілю («Високий рівень саморегуляції»), порівняно з дошкільниками, що увійшли до профілю «Середній рівень саморегуляції» (другий профіль), мають нижчі показники з тривожності, вищі показники з розвитку довільності поведінки, вищу самооцінку та більш автономний тип суб'єктної регуляції поведінки.

Відмінності між другим та третім кластерами представлені в таблиці 2. За цими профілями ми отримали статистично значущі відмінності за усіма методиками. Так, за методикою дослідження тривожності ми встановили, що дошкільники, які увійшли до третього профілю («Низький рівень саморегуляції»), вирізняються вищим рівнем тривожності, ніж представники другого профілю ($t = 13,56$ при $p < 0,001$). Показники саморегуляції за методиками «Ввічливість» ($t = 3,56$ при $p < 0,01$) й «Так і ні» ($t = 7,94$ при $p < 0,001$) нижчі у дошкільників, які увійшли до третього профілю, що свідчить про те, що саморегуляція більш розвинена в представників другого кластера.

За методикою дослідження довільності запам'ятовування ми також виявили, що між дошкільниками, які увійшли до другого та третього профілів є певні відмінності: $t = 4,1134$ при $p < 0,0001$, у представників третього кластера показник виявився дещо нижчим, тобто у цих дошкільників здатність до довільного запам'ятовування розвинена недостатньо, порівняно з дітьми другого кластера. За методикою дослідження висоти самооцінки ми отримали такі результати відмінності середніх показників: $t = 16,18$ при $p < 0,001$, вищий показник самооцінки виявився в дошкільників другого профілю.

За методикою ТСРД ми зафіксували статистично значущу відмінність між середніми значеннями показнику автономності поведінки ($t = 7,72$ при $p < 0,001$), цей показник виявився вищим у дітей, що увійшли до другого профілю. За методикою дослідження орієнтації в часі як складової частини саморегуляції поведінки ми зафіксували статистично значущу відмінність між середніми значеннями: $t = 11,84$ при $p < 0,001$, у представників другого профілю цей показник виявився на вищому рівні.

З отриманих результатів можна зробити висновок, що дошкільники, які увійшли до другого профілю («Середній рівень саморегуляції»), порівняно з дошкільниками, що увійшли до третього профілю («Низький рівень саморегуляції»), мають нижчі показники з тривожності, вищі показники з розвитку довільності поведінки, вищу самооцінку та проявляють більше автономності в регуляції власною поведінкою, краще орієнтуються в часі та виявляють більш високі здатності до довільного запам'ятовування.

У таблиці 3 представлені результати порівняння середніх значень показників за різними методиками між першим та третім профілями. Ми зафіксували відмінність на статистичному рівні між показниками тривожності: $t = 7,17$ при $p < 0,001$, тобто в представників третього кластера тривожність виражена на значно вищому рівні, порівняно з першим профілем. Ми отримали статистично значущі результати, які показали, що існує відмінність у здатності до саморегуляції в дошкільників: за даними методик «Так і ні» та «Ввічливість», дошкільники, які увійшли до третього профілю, демонструють гірші показники, ніж дошкіль-

Таблиця 2

Середні показники за профілем «Середній рівень саморегуляції» та «Низький рівень саморегуляції»

Показники	M±σ		T	p
	Середній рівень саморегуляції, n = 51	Низький рівень саморегуляції, n = 49		
Тривожність	2,09 ± 0,64	2,93 ± 0,25	6,51	< 0,001
Довільність поведінки (методика «Ввічливість»)	0,94 ± 0,78	0,51 ± 0,59	3,56	< 0,01
Довільність поведінки (методика «Так і ні»)	1,09 ± 0,65	0,38 ± 0,56	7,94	< 0,001
Самооцінка	2,21 ± 0,72	2,04 ± 0,80	3,18	< 0,001
Автономність суб'єктної регуляції поведінки	1,82 ± 0,70	1,30 ± 0,51	5,72	< 0,001
Орієнтація в часі	3,72 ± 1,16	2,89 ± 0,50	9,84	< 0,001
Довільність запам'ятовування	2,23 ± 0,74	1,76 ± 0,66	4,11	< 0,001

Таблиця 3

**Середні показники за профілем «Високий рівень саморегуляції»
та «Низький рівень саморегуляції»**

Показники	M±σ		t	p
	Високий рівень саморегуляції, n = 56	Низький рівень саморегуляції, n = 49		
Тривожність	1,23 ± 0,745	2,93 ± 0,25	7,16	< 0,001
Довільність поведінки (методика «Ввічливість»)	1,16 ± 0,80	0,51 ± 0,59	7,03	< 0,001
Довільність поведінки (методика «Так і ні»)	1,35 ± 0,72	0,38 ± 0,56	9,53	< 0,001
Самооцінка	4,37 ± 0,779	2,04 ± 0,80	7,34	< 0,001
Автономність суб'єктної регуляції поведінки	2,57 ± 0,690	1,30 ± 0,51	6,22	< 0,001
Орієнтація у часі	4,36 ± 0,75	2,89 ± 0,50	5,85	< 0,001
Довільність запам'ятовування	2,58 ± 0,73	1,76 ± 0,66	4,96	< 0,01

ники, що ввійшли до першого профілю ($t = 4,53$ при $p < 0,001$ та $t = 2,03$ при $p < 0,05$ відповідно).

Ми виявили статистично достовірну відмінність між середніми значеннями показника самооцінки профілів 1 та 3. Отриманий показник $t = 2,34$ при $p < 0,05$ свідчить про те, що у дошкільників, які ввійшли до першого профілю, самооцінка знаходиться на значно вищому рівні, ніж у дітей третього профілю. У ході виконаного аналізу ми зафіксували статистично достовірні розбіжності між середніми значеннями за методикою ТСРД (показник автономності / залежності). Ми виявили, що в дошкільників, які ввійшли до першого профілю, показник автономності суб'єктної регуляції знаходиться на значно вищому рівні, ніж у дітей, що ввійшли до третього профілю ($t = 4,23$ при $p < 0,001$). За середніми показниками дослідження орієнтації в часі ми також отримали статистично значущі відмінності: отриманий показник $t = 15,85$ при $p < 0,001$ свідчить про те, що дошкільники з першого профілю демонструють набагато кращі уміння орієнтуватися в часі, ніж дошкільники – представники третього профілю (див. табл. 3). За методикою дослідження довільності пам'яті ми визначили, що між дошкільниками, які ввійшли до першого та третього профілів, є певні статистично значущі відмінності: $t = 2,96$ при $p < 0,01$, у представників першого кластеру рівень розвитку пам'яті виявився на вищому рівні.

Таким чином, можна зробити висновок, що дошкільники, які ввійшли до першого профілю, порівняно з дошкільниками, що ввійшли до третього профілю, мають нижчі показники з тривожності, вищі показники з

розвитку довільності поведінки, вищу самооцінку та проявляють більше автономності в регуляції власної поведінки, краще орієнтуються в часі та виявляють більш високу здатність до довольного запам'ятовування.

Отримані в ході емпіричного дослідження результати дали можливість визначити оптимальний варіант поєднання показників саморегуляції поведінки старших дошкільників, який передбачає високий рівень розвитку уміння орієнтуватися в часі, довільності поведінки, здатності до довольного запам'ятовування, високу самооцінку, суб'єктну регуляцію автономного типу в поєднанні із низькою тривожністю.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз психологічних методів вивчення саморегуляції поведінки у дошкільному віці та її компонентів дав нам змогу підібрати ряд методик для дослідження таких компонентів саморегуляції поведінки, як довільність поведінки, типи суб'єктної регуляції поведінки, висота самооцінки, довільність запам'ятовування, здатність до орієнтації у часі, а також тривожність.

Результати кластерного аналізу дали змогу здійснити розподіл досліджуваних за типологічними профілями. Перший профіль характеризується високими показниками орієнтації у часі, рівня самооцінки, порівняно високими показниками довільності поведінки, автономності суб'єктної регуляції та довольного запам'ятовування у поєднанні із низькою тривожністю.

Другий профіль характеризується поєднанням відносно високих показників орієнтації у часі, середніми показниками довільності поведінки, рівня самооцінки, автономності суб'єктної регуляції, доволь-

ного запам'ятовування у поєднанні із середніми показниками тривожності.

Третьюму профілю відповідає поєднання високої тривожності, низького рівня розвитку довільності поведінки, відносно низької самооцінки, низького показника розвитку уміння орієнтуватися у часових проміжках, показника суб'єктної регуляції, що відповідає залежному її типу, відносно низького рівня розвитку довільного запам'ятовування.

Наступним завданням нашого дослідження є розробка шляхів та засобів розвитку саморегуляції поведінки старших дошкільників у сюжетно-рольовій грі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе / Н.И. Гуткина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический Проект, 2000. – 184 с.
2. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе / Р.В. Овчарова. – М. : Сфера, 1996. – 240 с.
3. Проблемы дошкольной игры: психолого-педагогический аспект / под ред. Н.Н. Подьякова, Н.Я. Михайленко. – М., 1987. – 339 с.
4. Рихтерман Т.Д. Формирование представлений о времени у детей дошкольного возраста / Т.Д. Рихтерман. – 2-е изд., дораб. – М. : Просвещение, 1991. – 48 с.
5. Флейвелл Дж.Х. Генетическая психология Жана Пиаже / Дж.Х. Флейвелл. – М., 1967. – 414 с.